

ПРЕДЛОЖЕНИЕ ЗА ПОКАЗАТЕЛИ ЗА ОЦЕНКА НА БЮДЖЕТНАТА ЕФЕКТИВНОСТ НА СОЦИАЛНИТЕ УСЛУГИ

Димитър Чобанов,

Изследовател, Университет за национално и световно стопанство

Резюме: През последните години се наблюдава ускорен темп на растеж на разходите за социални услуги. Поради това се пораждат съмнения дали изразходването на бюджетните средства се изразходват според принципите икономичност, ефективност и ефикасност. Агенцията за качеството на социалните услуги в своите годишни доклади представя някои показатели за оценка на бюджетната ефективност. По този начин обаче оценката е непълна и е необходимо да се добавят допълнителни показатели. Настоящата статия съдържа предложение за такива показатели за оценка на бюджетната ефективност на социалните услуги. На базата на тези показатели е направена и практическа оценка през периода 2021-2025 г.

Ключови думи: Бюджетна ефективност, Социални услуги

PROPOSAL FOR INDICATORS FOR ASSESSING THE BUDGET EFFICIENCY OF SOCIAL SERVICES

Dimitar Chobanov,

Researcher, University of National and World Economy

Summary: In recent years, there has been an accelerated rate of growth in social service expenditures. This raises doubts as to whether budget funds are being spent in accordance with the principles of minimum-cost, efficiency, and effectiveness. In its annual reports, the Agency for Quality of Social Services presents some indicators for assessing the budgetary efficiency of social services. However, this assessment is incomplete and additional indicators need to be considered. This article provides a proposal for such indicators for assessing the budgetary efficiency of social services. Based on these indicators, a practical appraisal has been made for the period 2021-2025.

Key words: Budget Efficiency, Social Services

1. Въведение

След влизането в сила на Закона за социалните услуги (ЗСУ) през юли 2020 г. се наблюдава ускорен темп на нарастване на публичните разходи за социални услуги.

Възниква въпросът за тяхната икономическа обоснованост и обществена възвръщаемост. Настоящата разработка идентифицира и адресира съществена празнота в специализираната литература, свързана с липсата на задълбочена оценка на бюджетната ефективност, разглеждана не просто като усвояване на средства, а като измеримо съотношение между вложените финансови ресурси и постигнатото качество на живот на потребителите. Поради това е предложена система от показатели, която би могла да подпомогне дейността на контролиращите органи.

Изпълнението на тази задача е изправено пред няколко предизвикателства. Първо, липсва систематичен отчет за заетите бройки и чакащите лица при някои общностни услуги. Второ, не са налични данни за продължителността на чакането и за броя откази. Трето, липсват данни за структурата на чакащите – дали попадат в уязвима група и ако това е факт – в коя. Четвърто, но не по важност, липсват данни за продължителността на използване на социалните услуги и какъв е броят на децата/лицата, които спират да се нуждаят от такива услуги без влошаване на качеството на живота им.

Следователно, за да се изготви коректна и подробна методика от показатели за оценка на ефективността на социалните услуги е необходимо да се намери отговор на следните въпроси:

- Има ли съответствие между капацитета за предлагане на всяка отделна услуга и общото ѝ търсене?
- Разширява ли се достъпът или поне запазва ли се стабилен? Броят чакащи намалява ли с течение на времето и какви са причините, ако това не се случва?
- Неизползваният капацитет по-малък ли е от 5% от общия?
- Растежът на разходите води ли до съответстващ растеж на покритието?
- Уязвимите групи получават ли улеснен достъп до социалните услуги?
- Изпълняват ли се целите на реформата? Относителният дял на общностните услуги нараства ли при действително предлагане на услугите като замества ограничените институционализирани услуги?
- Балансирано ли е териториалното и груповото разпределение?

Последователният отговор на тези въпроси поставя рамката за относително пълна и адекватна оценка на неефективността и същевременно показва посоката на необходимите промени, които да допринесат за повишаване на ефективността. Този процес носи ползи не само за потребителите на тези услуги, но може да освободи ресурси за предлагането на нови, за увеличаване покритието на съществуващите услуги или за насочване към други бюджетни цели.

Изложението е организирано както следва: във втора част е направен преглед на литературата на български език по темата. Третата част представлява съвкупността от предложени показатели за оценка. В четвъртата част са приложени показателите, за които са налични данни за социалните услуги. Петата част представлява обобщение.

2. Преглед на литературата

Трудовете на български изследователи относно бюджетната ефективност и икономическата възвръщаемост на социалните услуги са фрагментарни и до голяма степен нормативно или описателно ориентирани. Фактически липсват задълбочени изследвания от типа оценка на въздействието или на обществената възвръщаемост от инвестициите, приложени за конкретни социални услуги в България.

Ефективността на социалните услуги се разглежда предимно през призмата на фискалната децентрализация и делегираните от държавата дейности. Основният дебат не е концентриран върху съотношението между разходите и ползите за обществото, а върху адекватността на финансирането спрямо определените стандарти за качество.

Единните разходни стандарти заемат централно място, тъй като се разглеждат като ключов инструмент за управление на бюджетните ресурси. Примери за това са изследванията Шопов (2010) и ИПИ (2021). Бюджетната ефективност е дефинирана като способност на доставчика да покрие разходите си в рамките на определен от държавата лимит за издръжка на едно лице. Този подход обаче е насочен повече към икономичността, а не толкова към ефективността, тъй като стандартите се актуализират на база исторически разходи и темп на инфлация, а не спрямо постигнатите социални ефекти.

Някои изследвания акцентират върху дисбалансите между институционални грижи и услугите в общността. Пример за това са ИПИ (2021), НСОРБ (2022), Русенова (2014). Ефективността се разглежда като функция от усвояването на капацитета. По този начин услуги с ниска степен на използване генерират висока себестойност на единица услуга, което е свидетелство за бюджетна неефективност. Този подход се използва и в настоящото изследване. Освен това ограниченото предоставяне на институционализирани услуги води до отпаднала необходимост от поддържане на част от сградния фонд, което е допълнителен източник на неефективност.

В трудовете Кралева (2019) и Русанова (2014) липсва пряка икономическа оценка. Вместо това ефективността се приравнява на съответствие с нормативните стандарти за качество. По този начин имплицитно се допуска, че ако една услуга изпълнява нормативните изисквания за качество, тя е ефективна, но без фактически да се изследва цената на този резултат.

Използваните в литературата показатели могат да бъдат класифицирани в две групи: административно-натурални и финансово-икономически. Към първите могат да бъдат причислени следните: капацитет на услугата, фактическо използване на капацитета, брой обслужени потребители, текучество на персонала, като последният е косвен. Към втората

група се отнасят разход на един потребител, дял на разходите за персонал, изпълнение на бюджета като съотношение между усвоени и планирани средства.

Необходимо е да се отдели внимание и на дейността на официалните одитни и контролни институции – Сметната палата, Агенцията за държавна финансова инспекция (АДФИ) и Агенцията за качеството на социалните услуги (АКСУ), относно ефективността на социалните услуги.

Сметната палата включва социалните услуги в своите годишни програми за одитна дейност, но извършва финансови и одити на съответствието на бюджетните организации и общините. АДФИ също провежда проверки и финансови инспекции в публичния сектор, включително и в сектора на социалните услуги. Само че и двете администрации нямат за задача да се фокусират конкретно върху този тип разходи. Все пак социалните услуги са част от системния контрол на публичния финанси, но не са обособени като самостоятелна тема.

Поради това липсват публично достъпни обобщени доклади изцяло посветени на социалните услуги въпреки нарастващата им значимост и рязко увеличените бюджети за тях. Това не допринася за прозрачност и отчетност, устойчивост и добро управление на рисковете и навременно коригиране при необходимост за това.

АКСУ осъществява системно събиране, обобщаване и анализиране на информация относно състоянието и ефективността на социалните услуги. Тя следи за спазването на правата на потребителите, за целесъобразното разходване на публични средства и съответствието на услугите със стандартите за качество. Данните се публикуват в ежегодните доклади на агенцията.

Подходът на АКСУ е да оцени неусвоените бюджети и преходните остатъци, като неефективността произтича от факта, че въпреки наличието на неусвоен ресурс за социални услуги някои общини не получават достатъчно финансиране за други цели. Дисбаланси могат да възникнат също поради твърде високи разходи за персонал за сметка на тези за издръжка. Също така АКСУ оценява качеството и съответствието с разходните стандарти, както и изпълнението на индивидуалните планове за подкрепа и постигнатите резултати от потребителите.

3. Показатели за оценка на бюджетната ефективност на социалните услуги

3.1. Количествени показатели за достъп и обхват:

- Капацитет (брой места) – наличните места по вид услуга за всяка година от периода. По този начин се проследява динамиката на този показател.
- Заети места – реално използваните места. Обичайно е зетите места да са по-малко от капацитета, но според предоставените данни от Министерството на труда

и социалната политика (МТСП) при някои услуги капацитетът често е надхвърлен, което е признак, че са необходими повече ресурси от наличните.

- Брой чакащи за услуга – те представляват неудовлетвореното търсене. По принцип е възможно използването и на показателя относителен дял на чакащите спрямо капацитета, изразен в проценти.
- Общо търсене на услугата – представлява сумата от заетите места и броя чакащи за услуга.
- Неравновесие между капацитет и търсене – показва наличие на неефективност. Когато е налице излишък, тогава се изразходват повече средства от необходимите. Ако е налице дефицит, тогава възниква проблем с достъпа до услугата.
- Обхват (покрите) на услугата – представлява относителния дял на получилите услуга спрямо общото търсене. Изчислява се за всяка услуга поотделно в динамика за разглеждания период.

Какво показват тези метрики?

- Хроничен недостиг – висок дял на чакащите при висока заетост – признак за недостатъчно покритие, което означава ниска достъпност на услугата.
- Неизползван капацитет при високи разходи – неефективност на планирането и управлението.
- Стабилна висока заетост без чакащи – добро съответствие и ниска оперативна неефективност.

3.2. Финансови и разходни показатели

- Общи оперативни разходи за услуга – служи за изчисляване на номинален растеж на годишна база и среден темп на растеж през периода.
- Разходи на 1 потребител – съотношение между изразходените средства и броя потребители на услугата.
- Склонност за извършване на разходите спрямо капацитета: процентно изменение на разходите спрямо процентно изменение на капацитета. Несъразмерното увеличение спрямо капацитета е сигнал за повишен риск.
- Цена на неизползван капацитет – изразходени средства, които не са използвани за предоставяне на услуга.
- Структура на бюджета – разпределение на бюджета за институционални или общностни услуги и изменение във времето.

Смисълът на тези показатели е следният:

- Ако растежът на общите разходи изпреварва този на капацитета, това е резултат от повишението на разходния стандарт, без да се разширява достъпът. Ако е налице непокрито търсене, това би означавало недостатъчна ефективност, тъй като не се предприемат действия за коригиране на дисбаланса.

- Висока цена на незаето място – разходите се насочват към неизползван капацитет, което е признак за управленска неефективност.
- Пренасочване към общностни услуги – съответства на целите на ЗСУ, но това трябва да се съчетава с разширяване на достъпа. Ако не е налице, тогава изпълнението трябва да се коригира, а в краен случай – да се промени поставената в ЗСУ цел.

3.3. Показатели за качество и оперативна ефективност

- Дял на заетите бройки спрямо капацитета – показва натовареност и използваемост..
- Съответствие между планиране и действително търсене – дали капацитетът е съобразен с и се коригира спрямо измененията на търсенето.
- Стабилност на предлагане на услугата: честота и амплитуда на колебанията – дали е налице преминаване от недостиг към излишък и обратното.
- Профил на потребителя – дял на уязвимите групи (деца, деца или лица с множествени увреждания, деменция, психични разстройства).
- Интеграция и алтернатива – наличие и обхват на мобилни/дневни/асистентски услуги, които намаляват натиска върху институциите.
- Продължителност на използване на услугите – дали някои потребители стават постоянно зависими от услугите, или след определен период могат да продължат живота си без тях.

Извлечена информация от тези показатели:

- При наличие на колебания между недостиг и излишък е налице несигурност в планирането.
- При висок дял на уязвими деца или лица без фактически достъп до дадена социална услуга не се изпълняват целите на ЗСУ и се изисква корекция в системата.

3.4. Показатели за съответствие със ЗСУ и реформата в посока деинституционализация

- Въвеждане на нови услуги – ранна интервенция, семейна подкрепа, асистентска помощ. Необходимо е да се провери дали капацитетът е действителен, или е определен разходен стандарт, но фактически услугата не се предоставя.
- Пренасочване към общностни услуги – дял, капацитет и реална заетост в дневните центрове, центровете за обществена подкрепа, центровете за социална рехабилитация и интеграция, асистентската подкрепа.
- Консолидация на институции – намаляване на капацитета на институционалните услуги с компенсаторно нарастване на общностните.
- Съответствие с Националната карта на социалните услуги – капацитетът следва ли потребностите по територия и профил.

Каква информация се получава:

- Наличието на нормативно предвидена услуга при липса на реален капацитет след подготвителната фаза означава формално изпълнение и недостатъчна ефективност.
- При нарастване на капацитета, но същевременно част от него не се използва, тогава се разкриват слабости при разпределението на средствата.

3.5. Показатели за равнопоставеност и целево насочване

- В ЗСУ приоритетни са уязвимите групи – затова е необходимо да се гарантира реален достъп и да се проследи продължителността на периода на изчакване.
- Географско разпределение – да се постигне баланс между отделните общини/региони.
- Дали се поставят бариери за достъп – установяване на разлики между услуги с хроничен недостиг и такива с излишък.

Значение на тези показатели:

- Неравномерният достъп създава риск от неефективно разпределение на ресурсите и е признак на неизпълнение на целите за равен достъп.

3.6. Индикатори за риск и ефективност

- Хроничен недостиг при близка до пълна заетост е характерен за домовете за лица с психични разстройства. Тази ситуация се свързва с лош потребителски опит и създаване на социално напрежение.
- Неизползван капацитет при значителни разходи – център за социална рехабилитация и интеграция (ЦСРИ) и център за обществена подкрепа (ЦОП) в някои години увеличава разходите за социални услуги без от това да нарастват ползите за обществото от тях.
- Наличие на разходен стандарт без обявени места – проявява се при ранната интервенция, през първите години на центровете за семейна подкрепа. Изискванията се спазват формално без позитивен ефект върху уязвимите групи.
- Несъразмерен растеж на средствата спрямо капацитета, какъвто е случаят при асистентската подкрепа, е признак за неефективно разширяване на бюджета.
- Закъсняло и минимално въвеждане на ключови услуги (ранната интервенция, приютите, работата с деца на улицата) означават пропуснати ползи за обществото.

3.7. Формули за изчисляване на някои показатели:

- Показатели за достъп и обхват

$$\text{Общо търсене} = \text{Заети бройки} + \text{Чакащи лица} \quad (1)$$

$$\text{Дефицит} = \text{Заети бройки} + \text{Чакащи лица} - \text{Капацитет} \quad (2)$$

$$\text{Покритие} = \frac{\text{Заети бройки}}{\text{Заети бройки} + \text{Чакащи лица}} * 100 \quad (3)$$

$$\text{Дял на заетите бройки (\%)} = \frac{\text{Заети бройки}}{\text{Капацитет}} * 100 \quad (4)$$

- *Финансови показатели*

$$\text{Разход на 1 потребител} = \frac{\text{Общи разходи}}{\text{Заети бройки}} \quad (5)$$

$$\text{Неизползван капацитет} = \text{Капацитет} - \text{Заети бройки} \quad (6)$$

$$\text{Цена на празно място} = \frac{\text{Разходи}}{\text{Капацитет}} * \text{Неизползван капацитет} \quad (7)$$

$$\text{Разходи за неизползван капацитет} = \text{Неизползван капацитет} * \text{Разходен стандарт} \quad (8)$$

$$\text{Склонност за извършване на разходи спрямо капацитета} = \frac{\text{Процентно изменение на разходите}}{\text{Процентно изменение на капацитета}} \quad (9)$$

- *Показатели за съответствие със ЗСУ*

$$\text{Относителен дял на общностните услуги} = \frac{\text{Разходи за общностни услуги}}{\text{Общо разходи}} * 100 \quad (10)$$

3.8. *Насоки за корекции при установяване на неефективност*

При налагане на хроничен недостиг трябва да бъде увеличен капацитетът или да бъдат развити алтернативи с определени цели за понижаване на броя чакащи с конкретна стойност за период от време от 1 до 2 години. Ако е налице неизползван капацитет, се препоръчва временно пренастройване на критериите за приемане, на входните канали и на активното насочване, също така е възможно оптимизиране на разходните стандарти или на моделите за финансиране. В ситуация на определен разходен стандарт, но без откриване на действителен капацитет, е необходимо да се определят срокове, в които да бъде изграден.

Нарастващата роля на асистентската подкрепа изисква растежът на средствата да бъде обвързан с покритието/обхвата. Освен това е необходим мониторинг на реално предоставените часове. От ключова важност за услугите на кризисните центрове и приютите е гарантиране на капацитета за бърза реакция и денонощен достъп. Също така е важен броят откази поради липсата на капацитет.

4. **Оценка на неефективността на социалните услуги чрез предложените показатели**

4.1. *Разходи за социални услуги 2021-2025 г.*

През периода 2021-2025 г. разходите за социални услуги нарастват динамично. Докато в началото на периода те са 418.6 млн. лв. то през 2025 г. те са планирани в размер 1059.6 млн. лв. т.е. очакваният средногодишен темп на растеж е 26.1%¹, докато този на общите разходи по консолидираната фискална програма е 13.7%². Това допринася за повишаване на относителния им дял в общите разходи по КФП от 0.74% през 2021 г. до 1.13% през 2025 г.

Наред с това се увеличава и броят на извършените услуги със 17.4% до 69.6 хил.³ Най-съществен принос имат услугите: център за обществена подкрепа, асистентска подкрепа,

¹ Изчисления на автора на базата на данни за държавния бюджет.

² Изчисления на автора на базата на данни за държавния бюджет.

³ Данните в този абзац са на МТСП и изчисления на автора на базата на тези данни.

общностен център за деца и семейства, център за социална рехабилитация и интеграция, дневни центрове за деца и лица с увреждания и за такива с тежки множествени увреждания, докато капацитетът на институционализираните услуги – домове за пълнолетни лица с умствена изостаналост или с психични отклонения. По-съществен принос за нарастването на разходите за тези услуги обаче има увеличаването на разходните стандарти средно със 115.7%, което води до номинален растеж на разходите за социални услуги със 153.1% през разглеждания период.

4.2. Анализ на неизползвания капацитет

При анализа на капацитета са възможни три случая: надвишен капацитет – заетите бройки са повече от съществуващия капацитет; пълно използване – заетите бройки са приблизително равни на капацитета, а отклонението е до 5%; неизползван капацитет – търсенето, представляващо сума от заетите бройки и чакащите, е по-малко от наличния капацитет.

През 2021 г. разходите за неизползван капацитет достигат 59 млн. лв., което представлява 14% от общите разходи за социални услуги. Този период съвпада със системната трансформация, която произтича от влизането в сила на Закона за социалните услуги, засилването на процеса на преминаване от институционализиран към общностен модел, въвеждане на нови и разширяване на капацитета на съществуващи услуги (дневни центрове, асистентска подкрепа, ранна интервенция), но без пълна готовност на системата за това. По този начин разходите за неизползван капацитет могат да се разглеждат като неефективно управление или като обичаен за преходна фаза симптом.

През следващите две години разходите за незапълнени места надвишават 60 млн. лв. годишно, което е резултат от разширяващ се, но все още неактивен капацитет. Това се проявява най-вече при дневните центрове за лица с физически увреждания, защитените жилища и някои форми на седмична грижа, където се реализират и по-значими пропуснати ползи. Същевременно капацитетът на домовете за лица с психични разстройства и умствена изостаналост остава недостатъчен. Следователно при едни услуги остават празни места, а за други услуги има чакащи.

От 2024 г. нататък се наблюдава спад на неизползвания капацитет до около 7% от общите разходи, което може да се разглежда като признак на по-добро планиране. Новите услуги започват да се утвърждават, а общините и доставчиците натрупват опит в оценката на търсенето.

Общо за периода 2021-2025 г. разходите за неизползван капацитет възлизат на 345.2 млн. лв. при общи разходи за социални услуги надвишаващи 3.6 млрд. лв. Тоест измерената според този показател неефективност е еквивалентна на 9.6% от извършените разходи. Оценката на неефективността през 2025 г. не е окончателна, тъй като данните обхващат първите 9 месеца на годината.

Таблица 1: Размер и относителен дял на неизползвания спрямо общия капацитет за предлагане на социални услуги (млн. лв.)

	Разходи неизползван капацитет	за	Общо разходи социални услуги	за	Дял на неизползвания капацитет
2021	59.0		418.6		14.1%
2022	63.1		579.0		10.9%
2023	82.7		644.8		12.8%
2024	65.4		911.9		7.2%
2025	75.0		1059.7		7.1%
Общо	345.2		3614.0		9.6%

Източник: Изчисления на автора на базата на данни от МТСП.

4.3. Показатели за покритието и действителния разход на един потребител

Покритието с услугата се определя като съотношение между заетите бройки и общото търсене. Налице са следните възможности: високо – покритието е по-голямо или равно на 95%; средно – покритието е между 80% и 94%; ниско – покритието е под 80%.

Коефициентът на действителен разход на един потребител (общата изразходена сума, разделена на заетите бройки) спрямо разходния стандарт може да се класифицира като наднормен – коефициентът е по-голям от 105%; нормален – в интервала между 95% и 105%, поднормен – по-малък от 95%; екстремни стойности се реализират при по-ниски от 80% или по-високи от 120%.

Най-неефективни услуги са тези, за които едновременно е налице неизползван капацитет, ниско покритие и екстремни стойности на коефициента на действителния разход. Примери за това са домовете за пълнолетни лица със сетивни нарушения през периода 2024-2025 г., тъй като капацитетът е значително над търсенето, покритието е под 80%, а коефициентът надвишава 120%⁴. При домовете за пълнолетни лица с физически увреждания през целия период отново има системно неизползван капацитет, покритието е около 85%, а коефициентът е над 110%.

През разглеждания период не могат да се открият услуги с висока ефективност, но са налице такива с надвишен капацитет, при които фактическото използване е по-голямо. Това е признак за недостиг, но не непременно за неефективност – при тях покритието е високо, но е необходимо разширяване на капацитета. Такива са домовете за пълнолетни лица с психични разстройства целия разглеждан период, при които се наблюдава хроничен недостиг, високо покритие, но коефициентът на действителни разходи варира и в някои години надвишава 110%. При домовете за пълнолетни лица с умствена изостаналост през периода 2021-2025 г. търсенето системно надвишава капацитета, покритието е високо, но коефициентът е над 115%.

⁴ Данните в тази точка са от изчисления на автора на базата на данни от МТСП.

Според финансовите показатели се откроява отчетлива тенденция за нарастване на средствата и разходните стандарти във всички институционализирани услуги, но при различна ефективност. Там, където капацитетът остава относително стабилен (услуги при физически увреждания, сетивни нарушения и стари хора), се наблюдава подобряване на качеството и достъпа. При услугите с намаляващ капацитет (умствена изостаналост, психични разстройства, деменция) нарастващият стандарт не компенсира хроничния недостиг, което ограничава ефективността и създава социално напрежение.

5. Заключение

Настоящата статия обобщава използваните показатели в изследванията на социалните услуги и предлага методика за оценка. Направеният преглед на литературата показва, че в България все още липсват достатъчно изследвания на ефективността и по-специално на бюджетната такава, като мнозинството трудове използват ограничен набор показатели или разглеждат само ефективността на ресурсите. Поради това е необходимо в бъдещи изследвания да се наблегне на измерители като разходи за единица постигнат социален резултат, обществена възвръщаемост от инвестициите или метрика относно промяна на качеството на живот. По този начин би било възможно съпоставянето между разходите за социални услуги и постигнатите заради тях резултати за обществото.

Използвана литература

- Агенция за качеството на социалните услуги, Годишни анализи на състоянието и ефективността на социалните услуги 2021-2024 г. София.
- Владимиров, Ж., Терзиев, В. (2018). Социално управление и ефективност. Списание „Социална политика“, бр. 2
- Димитрова, Р. (2020), Анализ на състоянието и ефективността на социалните услуги, предоставяни на територията на Община Велико Търново.
- Институт за пазарна икономика (2021), Оценка на ролята на централната и местната власт при предоставянето на социалните услуги в контекста на новото законодателство, София: ИПИ.
- Кралева, Д. (2019), Модели за оценяване на качеството на социални услуги от резидентен тип за деца, Дисертационен труд, СУ „Св. Климент Охридски“.
- Национално сдружение на общините в Република България (2022), Анализ на общинските бюджети и финансирането на делегираните държавни дейности, София, НСОРБ.
- Пулова-Ганева, Ю. (2017). Финансиране на социалните дейности в общините, Икономически изследвания, БАН.
- Русанова, Л. (2014). Социалните услуги в контекста на европейския социален модел. Велико Търново; УИ „Св. Св. Кирил и Методий“.
- Световна банка (2019). България: Преглед на публичните разходи в социалния сектор, София, СБ.
- Сборник „Стандарти за качество на социалните услуги за деца и пълнолетни лица, включително и с увреждания, по типове услуги, показатели за измерване на

ефективността на социалните услуги, както и разработване на система за мониторинг и контрол на социалните услуги“ (2018). Финансиран по Проект BG05M9OP001-3.005-0001 „Нови стандарти за социални услуги“ по Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“, София.

Шопов, Г. (2010). Социална защита в България – състояние и перспективи. Академично издателство „Марин Дринов“, София.